

Hukuk ve Hafıza: Yürüme, Sumud ve Filistin'in İşgaline Direnmenin Başka Yolları

Meltem Ahıska ve Saygun Gökarıksel'in Raja Shehadeh ile Mülakatı; 19 Ocak 2019

Meltem Ahıska: Dilerseniz, genel bağlam ile başlayalım. Filistin'deki işgali, özellikle hukuk ile olan ilişkisini nasıl değerlendirirdiniz?

Raja Shehadeh: Filistin'in işgali, bir işgalden çok daha fazlasıydı. İsrail'in durumunu özel kılan şey, sahip oldukları köken miti. Pek çok ulus için alışılmadık bir durum değil bu, fakat İsrail'in mitine göre İsraililer, kendilerine ait topraklara, bir zamanlar üstünde yaşadıkları, sonrasında yaklaşık iki bin yıl terk ettikleri topraklara döndüler ve artık buradalar. İsraililerin dönüşünden önce burada yaşayan bütün halklar geçici kabul edildi. Gerçek hakları yoktu. İsrail'in resmi politikası, bölgeden zorla uzaklaştırdıkları insanları inkâr etmeye dayanıyor. 1948'deki zoraki göçlerin ardından İsraili yasa koyucular, sürülen Filistinlilerin mülklerine el koymak için hukuksal yöntemleri kullandılar.

1948'i ve 1967'yi birbirinden ayrı tutmalıyız. 1948'de hukuku kullanarak, Filistinlilerin geride bıraktıkları topraklara *gaiplere ait mülk* adını verdiler. Gaiplere ait mülkler, çatışma sona erene dek İsraililer tarafından idare edilecekti. Sonra, başka bir değişiklik daha yapmaları gerektiğini fark ettiler ve Kalkınma Yasası adını verdikleri bir yasa daha çıkardılar. Bu yasa, İsraili vasinin toprağı 'kalkındırmasını' sağlayacaktı. Topraklar, güya gaipler adına himaye altında tutulacaktı. Bu sistem, toprakları kendilerininmiş gibi kullanmalarına imkân tanıdı. İsrail, toprakların %96'sının devlete ait olduğu bir ülkeye dönüştü. Bu 'kamu arazileri' yalnızca İsraili Yahudiler tarafından kiralanabiliyordu. Böylelikle devlet, toprağın idaresinde büyük güç kazandı. Filistinli çiftçilere ait toprakların çoğu, işlemleri için İsraili Yahudi çiftçilere devredildi. Sonuç olarak, çiftçiler oldukça güçlü bir lobiye dönüştüler. Bu durum suyun nasıl paylaşılacağı konusunda önemli bir fark yaratıyordu, çünkü çiftçiler, su için ödedikleri parayı mümkün mertebe düşük tutabilmek için lobicilik güçlerini kullanıyorlardı. Mesela çiftçiler, turuncgiller gibi çok su isteyen bitkiler yetiştiriyorlar. Bu da demek oluyor ki, İsrail ihraç ettiği her portakal, her greyliftle birlikte su da ihraç etmiş oluyor. Kurak topraklar için hiç de makul bir durum değil bu, fakat değişikliğe de gidemiyorlar, çünkü lobi fazla güçlü. Toprakların 1948'deki hali hakkında pek çok şey daha söylemek mümkün. Fakat işin özü şu ki, İsrail hukuku kullanırken daima dikkatli davranmış ve tutarlı biçimde ilerleme kaydetmiştir. Hiçbir şey rastgele değildir. Her yasa, bir önceki yasanın üstüne kurarlar ve eğer varmak istedikleri bir sonuç varsa, bunu mutlaka yasalarla ifade ederler. İsrail için büyük bir avantajdı bu, çünkü yolsuzluğun daha az olacağı anlamına geliyordu. Söylemleri tutarlıydı, diyelim. Tabii burada *söylem* kelimesini epey geniş anlamda kullanıyorum. Ama daima sırtlarını dayayabilecekleri

bir söylem vardı; bu sayede bir adımdan diğerine nasıl geçtiklerini açıklayabiliyorlar, ötekilerin haklarını gözettiklerini söyleyebiliyorlardı. Elbette yürürlüğe soktukları bu kanunların, uluslararası hukuk ile her zaman tutarlı olmadığını söylemeye gerek bile yok.

1948 böyleydi. 1967'de ise durum tamamen farklıydı, çünkü Filistinliler bölgeyi terk etmediler. Bazıları gitti, bazıları gitmeye zorlandı, fakat çoğunluk kaldı. Yalnızca Batı Şeria'da bile 370 iskân edilmiş kasaba vardı. Her kasaba toprakla çevriliydi ve çoğu tarım yapmaya uygundu. İsrail'in yaptıklarının, 1948'deki gibi yanlarına kâr kalacağını hayal edememiştik, çünkü bu defa bizler buradaydık. El koydukları toprakları yalnızca Yahudi yerleşim birimlerine tahsis edip de paçayı nasıl kurtarabilirlerdi ki? Fakat yaptıkları tam olarak bu oldu ve bunu başarmalarını sağlayan süreç insanı hakikaten hayrete düşürüyor. Bu süreç, yasalarda yapılan pek çok değişikliği içeriyor. Söylediğim gibi, her şey daima yasalarda belirtiliyor. İnsan hakları örgütümüz Al-Haq'takiler olarak, olup biteni takip edebilmemizin, açıklayabilmemizin, hakkında yazabilmemizin sebebi de bu. İsrail bunları gizli kapaklı yapmadı, hepsini askeri kararnamelerle yaptıkları değişikliklerle ifade ettiler.

Bugün, 1770'in üstünde askeri kararname var ve bu kararnamelerin her biri, yapmak istedikleri şeyi açıkça ortaya koyuyor. Ülkenin dışındaki Filistinliler, Filistin Kurtuluş Örgütü bu durumu hep geçici olarak değerlendirdi. "Geri döndüğümüzde ve toprakları özgürleştirdiğimizde, bu askeri kararnameleri ortadan kaldıracamız." diye düşünüyorlardı. Bu yüzden biz, işgal edilen bölgelerde etkinlik gösteren bir insan hakları örgütü olarak bu kararnameleri araştırıp irdelerken, yaptığımız işi doğrusu pek de önemli bulmamışlardı. Ciddiye almadılar. Fakat şunu söylemem lazım: 1980'de *Batı Şeria ve Hukukun Üstünlüğü* adında küçük bir kitap yazmıştım ve burada söz konusu kararnamelerin mülkiyet gibi, hareket hakkı gibi, eğitim gibi hayatın pek çok yönünü nasıl etkilediğini anlattım. Basit bir şeydi. Bu askeri kararnameleri bulmanın ne kadar zor olduğundan bahsettim, çünkü İsrail bu metinleri basıp yetkililere teslim ediyor olmasına rağmen, asla derlemiyordu. Eğer mesleğe yeni başlamışsanız ve bu yasaları elde etmek isterseniz, yapamıyordunuz. Bu kararnameleri bir, belki iki yaprak kâğıda basıyorlardı ve bir nüshasını avukatın odasına bırakıyorlardı. Bazı avukatlar bu kâğıtları müsvedde olarak kullanırlardı. Derlenmedikleri için, herhangi bir yerden satın almanız da mümkün değildi. Bu da pek çok yasanın gizli olduğu anlamına geliyordu, çünkü erişime açık değillerdi.

1979'da hukuk eğitimimi tamamlayıp memlekete döndüğümde, babam benden bir şey rica etti. Dedi ki, "Askeri kararnameler ofiste bir yığın halinde duruyorlar. Onları konularına göre düzenleyip derleyebilir misin?" Bu deneyim sırasında bir aydınlanma yaşadım. Fark ettim ki, İsrail yasalarda yerel çaplı değişiklikler yapıp duruyordu, hem de hukukun her alanında. Mesela, parkları ve umumi yerleri ilgilendiren bir sürü kararname vardı. "Neden yeşil alanlarla bu kadar ilgileniyorlar?" diye düşündüm. Batı

Şeria'daki yaşantıyı ilgilendiren her konuda kararname vardı. Hepsini uygulanmıyordu, fakat yine de varlardı ve görünüşe göre ileride kullanılmak üzere oradalardı. Diyelim ki ihlal ettiğiniz bir kararname için duruşmaya çıkarıldınız: Kaçma şansınız yok. "Şu karnameyi ihlal ettin." deyip geçerlerdi. Siz, "Görmedim, bilmiyordum." diyemezsiniz. Al-Haq ve Cenevre'deki Uluslararası Hukukçular Komisyonu iş birliği ile basılan bu küçük kitap, o zamanlar çok ses getirmişti, çünkü insanların olup bitenden haberi yoktu. Yasama, pratikte gizli gerçekleşiyordu, çünkü düzgün yayımlanmıyordu. Bu durum, pek çok insanı ayağa kaldırdı. İsrail, dünyanın en baskıcı ülkeleri ile kıyaslandı. İsrail için sarsıcı bir deneyimdi bu, çünkü o zamana kadar İsrail'in işgal sürecini yerel halkın yararını gözetenek yönettiğine inanılıyordu.

Saygun Gökarıksel: İsrail devlet yetkilileri, gizli yasalar olduğu iddialarına nasıl cevap verdi? Böyle bir gizliliği hukuken nasıl meşrulaştırdılar?

Raja Shehadeh: Gizli olduğunu inkâr ettiler. Bir defasında sol görüşlü bir gazeteci, "İsrail'in bunları gizli yapıyor olması mümkün değil. Söyledikleriniz doğru olamaz." demişti. Ben de "Peki," dedim, "Eğer bu kanunları bulup benim adıma satın alabilirseniz, çok minnettar olurum." Aradı, taradı, fakat bulamadı. Çünkü erişime açık değiller. Bunun ardından 1982'de İsrail, çıkardıkları kararları dergilerde basmaya başladı. Yayımladıkları her şey artık elimizde var. Fakat elbette ki hepsine bir gerekçe bulmuşlar. Yani, çıkardıkları kararların her biri için, uluslararası hukukta kendilerini meşrulaştırabilecekleri bir zemin bulmuşlar. Elbette ki uluslararası hukuku, kendilerine göre, hatalı biçimlerde yorumlamışlar, fakat yine de birtakım gerekçeler bulmuşlar.

Batı Şeria ve Hukukun Üstünlüğü yayımlandıktan sonra İsrail Adalet Bakanlığı, bizim çalışmamıza cevap niteliğinde bir çalışma siparişi etti. 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne göre yerel yasaların, bölgedeki halkın yararına olduğu sürece değiştirilebileceğini iddia ettiler. Bakanlık da bu değişiklikleri halkın yararı için yaptıklarını söyledi. 1981'de, *İsrail'in İdaresi Altındaki Bölgelerde Hukukun Üstünlüğü* adında bir kitap çıkardılar ve bu kitapta, bizim çalışmamızı bölüm bölüm ele aldılar ve karşı argümanlar sundular. Elbette ki Kudüs İbrani Üniversitesi'nde yalnızca İsrail'in yayımladığı kitabı okutuyorlardı. Sonunda herkes, İsrail'in uluslararası hukuka uygun davrandığına ve ortada bir sorun olmadığına inanmıştı.

Saygun Gökarıksel: Öyleyse İsrail devleti, yasalara uygunluk meselesini gerçekten ciddiye alıyordu, bütün bunlar basit bir göz boyama çabasından daha fazlaydı...

Raja Shehadeh: Evet. Fakat yalnızca yapı itibarıyla yasaldı, uluslararası işgal hukukuna aykırıydı. Ama hükümetin sağ kanattan olması ve yerleşimcilerin gitgide daha da

saldırganlaşmasıyla, işler değişti artık. Artık yaptıklarının yasal olduğunu kanıtlamakla uğraşmak istemiyorlar. Çünkü artık, referansları İncil. Diyorlar ki, İncil'e göre, bu topraklar bizim. Bu kadarı yetiyor onlara. Kanunlarla, yasallıkla, uluslararası hukukla uğraşmak istemiyorlar. Hatta artık okullardaki haritalarda, Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs, İsrail'in bir parçası olarak gösteriliyor. Yani, bir değişim yaşandı.

Meltem Ahıska: Ödüllü kitabınız *Filistin Yürüyüşleri'*nde (2007) alışılmadık ve oldukça etkileyici bir bakış açısı sunuyorsunuz. Yalnızca bir bakış açısı değil, bu deneyim aynı zamanda başka bir bilme biçimini de beraberinde getiriyor. Hukukun çevresinde, hukukun ötesinde yürüyorsunuz. Kitabınızda şöyle yazmışsınız: "İsrailli şehir planlamacıları, Yahudi yerleşim birimlerini yalnızca birbirlerini görebilecekleri şekilde tepelere yerleştirdi. Yerleşim birimleri, aynı zamanda stratejik biçimde Filistin köylerinin yer aldığı vadilere hâkim olacak şekilde kurulmuştu. Arap köylerinin isimlerinin yer aldığı tabelaların bazı yerleşimciler tarafından siyah boyayla karalanmış olduğunu görebilirdiniz" (s.16). Öyleyse, yürüme eyleminizin aynı zamanda hukukun işgalde oynadığı rolü göstermenin bir yolu olduğunu söyleyebilir miyiz?

Raja Shehadeh: Şöyle ki, burada iki farklı şey var. Dayatmaya çalıştıkları yabancılaşmanın bir kısmı, Filistinlileri kendi topraklarında birer yabancı gibi hissettirmek üzerine kurulu. Bunu çok sayıda bölgeyi Filistinlilerin erişimine kapatarak yapıyorlar. Yürümek için bile giremiyorsunuz. Bölgeyi yürüyerek tanımak çok zor. *Filistin Yürüyüşleri'*nde, topraklarımızı tanımak, onlarla kaynaşmak ve başkalarını da kaynaştırmak için yürüdüğümden bahsettim. Her şeye rağmen, bu toprakların bize ait olduğunu anlatmak istedim. Fakat, yeri gelince bazı adli davalardan da bahsettim. Örneğin, yürüyüşlerden birinde, benim de parçası olduğum Albina davasını anlattım. Albina'nın arazilerinin kamuya ait olduğu iddia edilmişti, fakat aslında bunlar özel arazilerdi. Batı Şeria'daki arazilerin yalnızca üçte birinin usule uygun şekilde kayda geçirildiğini de belirttim. Albina'nın arazileri haritalandırılmıştı, numaralandırılmıştı, usulüne göre sınırlandırılmıştı. Kayıt süreci son aşamaya kadar gelmişti, fakat kayıt işlemlerindeki o son adım gerçekleşmemişti. Kalan her şey tamamıydı. Yani, toprakların özel mülk olduğu ayan beyan ortadaydı, biz de bunu ispatlayacak kadar kanıt sunmuştuk mahkemeye. Davayı gören yargıç, aynı zamanda amcamın sınıf arkadaşıydı ve davanın sonunda bunu yapmak durumunda kaldığı için çok utanmıştı. Dedi ki, "Söz konusu arazinin özel arazi olduğu kanıtlanmıştır." *Özel arazi*. Davayı kazanmamız lazım, değil mi? Fakat sonra dedi ki, "Askeri kararnamelere göre, eğer kamu arazilerinin vasisi, işlemleri hüsnüniyet kaidelerine uygun biçimde yapmışsa, bu işlemler usule uygun ve geçerli kabul edilir." Ben bunun olabileceğini öngörmüştüm, o yüzden dedim ki, "Bu işlem hüsnüniyet kaidelerine uygun şekilde gerçekleşmiş olamaz, çünkü bütün kayıtlar, vasinin erişimine açık." Bir işlem gerçekleştirilmeden önce, kayıtları kontrol

edersiniz. Vasi de bu kayıtlara bakmış olmalı. Bu toprakların kamu arazisi olmadığını biliyor olmalı, yani işlemleri iyi niyet kurallarına uygun şekilde gerçekleştirmiş olamaz.

Bazı yerleşim birimleri, İsrail'in tasarladığı prosedürler kullanılarak Filistin toprakları üzerine kuruldu. Bu yerleşim birimleri uluslararası hukuka aykırı, fakat İsrail askeri hükümetinin yürürlüğe koyduğu yasalara göre 'hukuka uygun.' İsrail bunları "yasal yerleşim birimleri" olarak adlandırıyor. Fakat söz konusu prosedürleri dahi izlemeden kurulmuş olan yerleşim birimleri de var. Yerleşimciler, görüp beğendikleri topraklara gelip yerleşivermişler. Bu birimler, oldubittiyle kurulmuş ve İsrail'in yasalarına göre bile yasadışı kabul ediliyorlar. Şimdilerde bu yerleşim birimleriyle ilgili sorun yaşıyorlar, çünkü hükümet, yerleşimcilerin baskın olduğu, sağ kanattan bir hükümet. Yerleşimcileri tahliye edemiyorlar. Şimdi de, 'hüsnüniyet kaidelerine uygun' gerçekleşen işlemlerle ilgili olan yasayı, yasadışı yerleşim birimlerini yasallaştırmak için kullanıyorlar.

Meltem Ahıska: Yürümeye geri dönecek olursak... Yürümenin toprakları tanımanın, tanıtmanın, "Burası bizim memleketimiz." demenin bir yolu olduğunu söylediniz. Öyleyse yürümek aynı zamanda, sözüm ona yasal yollarla toprakları İsrail'e mal eden yasalara karşı gelmek anlamına da geliyor.

Raja Shehadeh: Evet. İsrail'in insanları kendi topraklarına yabancılaştırdığı, kendi topraklarını tanımalarına mâni olduğu bütün bu sürece karşı çıkmak, demek. Bu süreci bölge ve imar planları aracılığıyla işlettikleri de oluyor, çünkü konuşmamda biraz bahsetmiştim.¹ 1948'den sonra İsrail'de 200.000 civarında Filistinli kalmıştı. Hem köyler hem de Filistinlilerin yaşadığı tek şehir olan Nasıra, yayılmaya ve tarım yapmaya müsait topraklarla çevriliydi. İsrail, imar planları aracılığıyla bu toprakların büyük çoğunluğuna el koydu ve bunları İsrail köylerine, şehirlerine, kibutzlara tahsis etti. Böylelikle köyleri de yerleşim alanlarına sınırlamış oldu. Yani köylerin hemen dibinde, bir zamanlar kendilerine ait olan topraklar var, fakat buralara doğru genişleyemiyorlar, çünkü ellerinden alındı. Hâlâ daha durum bu. İsrail'deki Filistin köylerini hemencecik ayırt edebilirsiniz, çünkü küçük alanlara sıkıştırılmışlardır, tıklım tıklım görünürler. Birbirlerinin üstüne yığılmışlardır. İsraili Yahudilere ait bölgeler ise, olması gerektiği gibi açık, ferah bölgelerdir. Aynı durum Batı Şeria için de geçerli. Batı Şeria'daki bütün köy ve şehirler, Oslo Anlaşması imzalanmadan önce yasalaştırılan şehir planlarına göre imar edilmişti. Filistinli yetkililer artık bu planlarda değişiklik yapamıyorlar, dolayısıyla Filistinliler küçük yerlere hapsolmuş durumdadır. Arada kalan bölgelere ise şu veya bu şekilde el konuldu ve buralar ya genişlesinler diye yerleşim birimlerine tahsis edildi, ya da açık alanlara, parklara çevrildi. Buralarda inşaat yapılamıyor. Hatta yürünemiyor

¹ Konferans metnine buradan erişebilirsiniz: <http://hrantdinkmemoriallecture.boun.edu.tr/index.php/en/keynotes/keynote/12>

bile, çünkü buralar C Bölgesi olarak geçiyor, buralara girebilmeniz için izniniz olması lazım. Tabii, biz kulak asmayıp yine de giriyoruz. Yani ortada bir vizyon var, söylemek istediğim şey bu. Adım adım, Batı Şeria'da yaşayan insanların çoğunluğunun İsraili Yahudiler olacağı bir gelecek oluşturmaya çalışıyorlar. Filistinliler kendi küçük bölgelerinde sıkışıp kalacaklar ve zamanla bu katlanılmaz koşullara tahammül edemeyip bölgeyi terk edecekler.

Meltem Ahıska: Hukuk dili, hakları standart biçimlerde tanımlar ve ifade eder, fakat sizin de hukukun üstünlüğü ve işgal üzerine sürdürdüğünüz tartışmada ortaya koyduğunuz üzere, bunun daima belirli rejimlerde belirli etkileri olur. Öte yandan, insanların hukuk dilinde yer verilmeyen kimi dilekleri, arzuları, şikayetleri de var. *Hattın Çekildiği Yer: İşgal Altındaki Filistin'de Sınırlar (2017)* adlı kitabınızda şöyle yazmışsınız: "1987'de İntifada'nın başlamasıyla birlikte, yollardaki kuşatmaların ve kontrol noktalarının sayısı da arttı. Batı Şeria'daki yerleşim birimleri ve İsrail arasında hızlı ulaşımın sağlanabilmesi için yeni yollar yapıldı. 1993 Oslo Anlaşması'nın ardından İsrail, kendisi ve Batı Şeria arasına yeni bir sınır çekti. Bu sınır, Filistin köy ve şehirlerinin erişimini engelliyordu, fakat Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimleri ile İsrail arasında kesintisiz trafik akışı sağlıyordu. Filistinlilerin İsrail'e gidip gelmelerine olanak veren 1967 tarihli genel izin yerine, bireysel izinler getirildi. Bu da İsrail'in yalnızca makbul buldukları Filistinlilerin izinlerini onaylaması demekti. Bir kez daha, denize gitme hakkımız elimizden alınmıştı." (s.45) Denize gitmek hakkındaki bu son cümlelerinizi önemli buluyorum. Denizleri ziyaret etmek diye bir hakkın, hukuki terminolojide yer almadığını tahmin ediyorum. Peki siz hukuk ve gündelik hayat arasındaki bu bağlantıyı nasıl kuruyorsunuz?

Raja Shehadeh: Belki de öncelikle şunu açıklığa kavuşturmalıyım: 1990'ların başına kadar Filistin topraklarının tamamı, İsrail topraklarının tamamı erişime açıktı, arabayla her yere gidebilirdiniz. Gazze'ye gidebilirdiniz, Yafa'ya gidebilirdiniz, her yere gidebilirdiniz. Fakat daha sonra, 1990'ların başlarında, kısıtlamalar getirmeye başladılar. 2000'lere geldiğimizde ise, Batı Şeria tamamen kapatılmıştı. Batı Şeria'daki insanlar artık arabayla Gazze'deki, ya da İsrail'e ait bölgelerdeki denizlere gidemiyorlardı. Geçebilmeniz için izniniz olması lazım, fakat Batı Şeria plakalı bir araba kullanamazsınız. Burada ihlal edilen hak, etrafta dolanma hakkı, *hareket etme hakkı*. Batı Şeria'da hareket etme hakkı, Filistin köy ve şehirleri arasına yerleştirilen çok sayıda kontrol noktası aracılığıyla da kısıtlanıyor. Ilana Hammerman adında İsraili bir kadın var, kendisi aynı zamanda şimdi emekli olmuş bir yayıncı. Hammerman, "İsraililer neden Filistinlilerin denizi görme haklarını ellerinden alıyor?" diye düşündü ve bahsettiğimiz yasakları delmeye karar verdi. Tam da bahsettiğiniz mesele bu. Küçük çocukları ve anneleri arabasına dolduruyor, devletten izin almadan onları denize

götürüyordu. Kaçırıyordu yani. Sonra bir adım daha ileri gitti ve dedi ki, “Bunu sadece yapmakla yetinmeyeceğim, aynı zamanda bu yasayı ihlal ettiğimi herkese duyuracağım. Çünkü bu, ihlal edilmesi gereken bir yasa.”²

Saygun Gökariksel: İsrail’de işgalin yasal yönetimi içinde bölünmeler, çatışmalar var mı? Mesela İsraili hukukçular ve mahkemeler arasındaki fikir ayrılıklarından söz edebilir miyiz?

Raja Shehadeh: Evet.

Saygun Gökariksel: Bu fikir ayrılıkları, İsrail devletinin işgalinde hukukun rolüne dair ne söylüyor? İşgale direnmek için önemli bir imkân sunuyorlar mı?

Raja Shehadeh: 80’li yıllarda sistemi eleştiren konuşmalar yaptığım bir tura çıkmıştım. Aldığım cevap hep aynıydı: “Evet, yer yer aşırıya kaçılıyor olabilir, fakat İsrail bir hukuk devleti. Hukukun üstünlüğü var, ayrıca demokrasi ile yönetiliyor. Böyle durumlarda Yüksek Mahkeme’ye gidilebilir.” Şimdi, Yüksek Mahkeme’nin durumu ilginç, çünkü Yüksek Mahkeme, idari bir mahkeme. Yani, Yüksek Mahkeme’de idari kararlara itiraz edebiliyorsunuz. Savunma Bakanlığı, İsrail’e ait bir bakanlık, dolayısıyla onun, mesela işgal bölgeleriyle ilgili uygulamaya koyduğu kararlara ve talimatlara itiraz etmek için Yüksek Mahkeme’ye gidilebilir. Sadece Kudüs’ün doğusu İsrail’e bağlanmıştı, yani burada İsrail yasaları geçerli. Fakat Latrun hariç Batı Şeria’nın geri kalanı, dahil edilmemişti. İsrail buralarda egemen değil.³ Bu da İsrail’in işgalinin ne kadar özel olduğunu ortaya koyuyor, çünkü toprakları işgal edilen insanlara, işgalcilerin kararlarına itiraz etme olanağını veriyor. Bu, geçmişte başka hiçbir örnekte görülen bir şey değil. Biz de kendi kuruluşumuz Al-Haq’ta, bu fırsatı değerlendirsek mi, diye düşündük ve “Neden olmasın?” dedik. 80’li ve 90’lı yıllarda, hatta şimdi bile, Yüksek Mahkeme’ye başvurduğumuz pek çok durum oldu. Fakat hiçbir zaman Yüksek Mahkeme’den adil bir sonuç alamadık, çünkü her defasında mahkeme, kendini askeri güçlerin/güvenlik güçlerinin yerine koyarak karar veremeyeceklerini söyledi. Elbette ki ortada güvenlik güçlerinin mahkemeye söylediği ve bizim bilmediğimiz, gizli şeyler de vardı. Kısacası, işte bu sözüm ona ‘güvenlik sebepleri’ yüzünden, Yüksek Mahkeme umduğumuz işlevi görmedi.

Fakat, bütün bunlara rağmen, Yüksek Mahkeme’ye başvurmak önemliydi ve askeri kuvvetler bu başvurulardan hiç de memnun değildi. Mesela, güvenlik güçleri

² <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-in-some-cases-israeli-law-must-be-broken-1.5338866>

³ İsraili gazeteci Gedeon Levi yakın tarihli bir makalesinde, işgal sürecine meşruluk kazandıran sistemin kurulmasında etkili olan Yüksek Mahkeme yargıcı Meir Shamgar’ı anlattı: <https://www.haaretz.com/opinion/.premium-forefather-of-the-administered-territories-1.8009353>

öğrencileri, tam da bitirme sınavlarından önce tutuklardı, sınavlarından kalsınlar diye. Ben de ordunun hukuk danışmanına gidiyordum ve “Bu yaptığınız şu şu sebeplerle yasalara aykırı. Eğer kararınızı geri çekmezseniz, Yüksek Mahkeme’ye gideceğim.” diyordum. Bu tehdit genellikle işe yarardı, çünkü askeri kuvvetler davranışlarını meşrulaştıramayacakları bariz davalar için Yüksek Mahkeme’ye gitmeyi sevmiyordu. Yani bir anlamda, Yüksek Mahkeme az da olsa önemli bir rol oynuyordu. Fakat sonuç olarak, uygulanan politikalara ve verilen kararlara ettiğimiz itirazlara bakarsak, Yüksek Mahkeme pek de bir işe yaramadı ve işgale meşruluk kazandırmış oldu. Mesela, yerleşim birimlerinin yasadışı olduğu bilinen bir gerçek, fakat hiçbir zaman yerleşim birimleri yasadışıdır, diye bir karar çıkarmadılar. “Yerleşimciler de yerel halkın bir parçasıdır,” dediler. Bildiğiniz üzere uluslararası hukuk, yerel halka birtakım haklar tanıyor. Yani mahkeme, yerleşimcileri yerel halk ilan ederek, uluslararası hukuku tersyüz etmiş oldu! Hukuki yapı, görünüşte çok iyi gibi duruyor. İsrail’in böyle kurnaz bir sistemi vardı işte. İsrail’i eleştiren insanlara yıllar boyunca “İyi ama, Yüksek Mahkeme diye bir şey var. Filistinliler, istedikleri zaman Yüksek Mahkeme’ye başvurabilirler, oradaki yargıçlar çok iyidir.” dendi. Söz konusu hakimler Yale gibi, Harvard gibi saygın kurumlarda ders vermişlerdi, kararlarına saygı duyuluyordu, bu yargıçların insan haklarıyla ilgili korkunç sicillerine rağmen.

Bununla birlikte, olup bitenlerden hoşnut olmayan önemli İsraili kuruluşlar da var. İsrail’in yerleşim birimlerine destek vererek, gelecek bir felaketin tohumlarını attıklarının farkındalar. Eğer yerleşim birimleri varlıklarını sürdürürse, Filistinlilerin kendi devletlerini kurabilecekleri toprakları olmazsa, çatışma sonsuza dek sürer gider. 1988’e kadar, işgal bölgelerinde insan hakları üzerine çalışan yalnızca iki kuruluş vardı: Al-Haq ve Filistin İnsan Hakları Merkezi. İsraililerin de İnsan Hakları Birliği adında bir kuruluşları vardı, fakat onların tüzüğünde işgal bölgelerinde yaşayan ve İsraili olmayan insanların haklarıyla ilgili araştırma yapmak yoktu. Bu nedenle müdahalede bulunmuyorlardı. 1988’de, işgal edilen bölgelerdeki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere, *B’Tselem* (İşgal Altındaki Bölgeler İçin İsrail İnsan Hakları Bilgi Merkezi) adlı bir merkez kuruldu. *B’Tselem* zaman içinde radikalleşti ve daha da önemli bir hale geldi. Askeri kararnamele araştırmaya başladılar, yasalara uygunluk gibi meseleleri araştırmaya başladılar. Muazzam işler başardılar. Toprakların Filistinlilerin elinden nasıl alındığını anlattılar, bir yandan da başka önemli insan hakları ihlallerini rapor ettiler, müdahalelerde bulundular.

Meltem Ahıska: Söylediğiniz şey çok ilginç. İsrail’in hukuki yapısının karmaşık ve iyi tasarlanmış olduğundan bahsettiniz. Peki, insanların başka türlü bir toprak mefhumu olduğunu söyleyebilir miyiz? Sadece bir mülk olarak, yasalar tarafından denetlenen bir şey olarak değil; anıların biriktiği bir yer, ait olunan bir yer olarak? Filistinliler için toprağın yalnızca bir haritadan ibaret olmadığını; duygularla, anılarla, deneyimlerle

ilişkilenen bir şey olduğunu söylemek mümkün mü?

Raja Shehadeh: Kesinlikle! *Üçüncü Yol*'da (1982) bu konu hakkında yazmıştım ve İsraililerin toprağa karşı tutumunun pornografik olduğunu söylemiştim. İsraililerin aslında sevdiği şey bu topraklar değil. Onları çeken şey, toprağa dair sahte anılar, sahte bir mefhum. Bu ihtiyaçtan dolayı, memlekete dair pek çok yazı kaleme alındı. Toprağın kendilerine ait olduğuna dair argümanlar ortaya atıyorlar, hikâyeler buluyorlar, İncil'e referanslar veriyorlar. Bütün bunlar yazıya dökülüyor, temsil ediliyor, ifade ediliyor. Oysa topraklarına doğrudan bağlı olan Filistinliler, bağlılıklarını gerçek kılmak için kendilerini açıklama gereği duymuyorlar. Onların toprakla olan ilişkisi, doğrudan bir ilişki. Yerleşim birimleri ilk kurulmaya başladığında... Ben daha fazla birim kurmayı planladıklarını biliyordum, çünkü yol planından haberim vardı, Batı Şeria'daki yol ağlarının 1984'te yayımlanan planlarını görmüştüm, mahkemeye taşımıştık, itiraz etmiştik. Ve bu yol planının nelere sebebiyet vereceğini biliyordum. Bunlar 1984'te oldu, uzun zaman geçti üstünden. O zamanlar pek çok Filistinli, "Neden ikide bir yerleşim birimlerinden bahsediyorsun? Orada burada minik noktacıklardan ibaretler, başka da bir şey değiller. Bizi etkilemeyecekler ki." diyordu. Yerleşim birimlerinin tehlike arz edebileceğinin farkına varamamışlardı. Artık biliyorlar. Mesela, kurak topraklar için su kaynakları çok önemlidir. Şimdi ise Filistinlilerin, su kaynaklarının bulunduğu çoğu bölgeye girmesi yasak. Yani, daha şimdiden yaşadıkları köyün yakınlarındaki pınarları ziyaret etmemiş bir Filistinli kuşak var, çünkü ne zaman buralara gitmek isteseler, yerleşim birimleri tarafından engelleniyorlar. Yabancılaştırıldılar. Bir şey daha oldu: Filistinliler esasında bir tarım toplumdur. Fakat işgal başladıktan sonra, sanayileşmiş bir ülke olan İsrail, Filistinlilere İsrail'de çalışma imkânı tanıdı. Çok sayıda insan bölgeyi terk etti ve daha iyi ücretlere çalışmak için İsrail'e yerleşti. Topraklar boş kalınca da İsrail gelip "Bu toprak terk edilmiş, çünkü ekim yapılmamış. Eğer bir arazi on yıl boyunca işlenmezse, kamu arazisine dönüşür." diyerek arazilere el koydu. Ağır bahçe işleri için ara sıra bize yardıma gelen biri var, kendisi köyden geliyor. Fark ettim ki, toprak nasıl işlenir, hiçbir fikri yok. Ve köyden geliyor! Eskiden böyle bir şey hayatta olmazdı. Kendisi şimdi kırklı yaşlarında, ama ekmeğini topraktan kazandığı doğrudan bir ilişkisi olmamış toprakla. Öyle büyümemiş, bilmiyor tarım nasıl yapılır. Kısacası, artık insanlar yerleşim birimlerinin toprakları istila ettiği gerçeğini reddedemiyorlar. Bu, artık insanları ikna etmek durumunda olduğunuz, teoride kalan bir durum değil. Birebir deneyimledikleri bir şey.

Meltem Ahıska: *Filistin Yürüyüşleri*'nin son bölümünde, Filistinli iki gençle olan karşılaşmanızdan bahsetmişsiniz. Yürüyüşlerinize, toprakla olan ilişkinize anlam veremediklerini, buradaki güzelliği görmediklerini yazmışsınız; bu kısım beni çok etkiledi. Genç kuşakların neden böyle olduğunu düşünüyorsunuz?

Raja Shehadeh: Keyif için yürüme, Filistinlilere doğal gelen bir etkinlik değil. Türkiye'de nasıldır bilmiyorum, ama dünyanın bazı yerlerinde... Mesela Almanya'da köklü bir yürüme geleneği var. Ve bu insanların alışık oldukları, doğal buldukları bir şey. Filistin'de böyle bir anlayış yoktu. İntifada sırasında, özellikle Birinci İntifada sırasında, tabii İkinci İntifada'da da, eylemci genç erkekler, tepeleri askerlerden saklanmak için kullanırlardı. Onlar için tepelerin bir işlevi vardı ve bu işlev ne güzelliği ne de doğadan keyif almak. Ayrıca çoğu insanın geçmişinde çiftçilik var. Şimdi haftalık yürüyüşlere liderlik eden bir kadın, Battir adında bir köyde yaşayan ve tarımla geçinen halasından bahsetmişti. "Herhalde tatil gününde yürüme, halamın yapmak isteyeceği son şey." demişti. "Çünkü zaten her günü toprakla haşır neşir olarak geçiyor, orada fazladan bir gün daha geçirmek istemez." Keyif için yürüme, eskiden deli işi gibi görülüyordu, fakat bu yavaş yavaş değişiyor. Aslında *Filistin Yürüyüşleri*, insanların toprakların güzelliğini farkına varmalarına biraz yardımcı oldu. Haftalık yürüyüşlere çıkan bir yürüyüş grubumuz var, başka gruplar da ortaya çıktı. 15-20 yıl önce, biz bu tepelerde yürürken, insanlar ya İsraili olduğumuzu düşünürdü, ya yabancı, ya da deli. Bir keresinde ben, Penny⁴ ve bir arkadaşımız yürüyorduk ve yağmur bastırdı. Biz de yoldan bir araba çevirdik. Sürücü ne yaptığımızı sordu. Biz de "Tepelerde yürüyorduk." dedik. Yalan söylediğimizi ya da deli olduğumuzu düşündü. Akıllı havsalası almadı yani. Yağmur yağma ihtimali varken kim niye dışarıda yürüsün? Sonunda "Tepedeki bir araziye bakıyorduk, satın almayı düşünüyoruz da." dedim. "A, tamam o zaman." dedi. Yürüyor oluşumuzu ancak böyle mantığa sığdırabilirdi. Artık insanlar eskisi kadar yadırgamıyorlar. Bugünlerde Ramallah dolaylarında yürüyen pek çok insan görebilirsiniz. Bunun sebebi kısmen, insanların eskiden bahçeli evlerde yaşıyor olması. Artık çoğu insan apartman dairelerinde yaşıyor. Alan yetersiz olduğu için, inşa edilen apartmanlar da gün geçtikçe daha da yükseliyor. Özellikle yaz aylarında, kendilerini bu dairelere kısırlanmış hissediyorlar. Dışarıda olmanın yollarını bulmak zorundalar.

Saygun Gökarıksel: Yürüme eyleminizde kışkırtıcı olduğu kadar yenileyici, onarıcı, *rejeneratif* bir şey de var.

Raja Shehadeh: *Rejeneratif*, doğru kelime.

Saygun Gökarıksel: Yürüme, bir hafıza yaratmak ve onu yeniden canlandırmak demek. Bu da bütün bu, neredeyse "aşırı" yasal yapılanmaların aksine, başka türden bir arşivi mümkün kılıyor. Parçalanmış yerleri birbirine bağlıyorsunuz. Fakat bir yandan, zaman kavramıyla da ilgili. Yürümeye zaman ayırıyorsunuz, vakit alan bir etkinlik. Bir

⁴ Raja Shehadeh'nin eşi Penny Johnson, aynı zamanda *Çatışmanın Yoldaşları: İşgal Bölgelerindeki Hayvanlar* (2018) kitabının yazarı ve *The Jerusalem Quarterly* dergisinin editörleri arasında yer alıyor.

anlamda yürümek, işgal rejiminin yarattığı zaman algısına meydan okumak da demek. Başka bir dünyanın, başka bir hayatın hayalini kurmanıza yardımcı oluyor. Yürümek deneyiminin, zaman ve tarih algısını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

Raja Shehadeh: Çok güzel ifade ettiniz. Bir bakıma, yürüyerek, size dayatılan kısıtlamalara meydan okumuş da oluyorsunuz. Topraklarınızı belirleme çabalarına, hayatınızı, zamanınızı tanımlama çabalarına meydan okuyorsunuz, çünkü siz oradasınız, doğa ile birebir ilişki içindedesiniz ve kimse bunu sizden alamaz. İstedikleri kadar bu ilişkinin sınırlı olduğuna ikna etmeye çalışsınlar sizi; emirler, kısıtlamalar getirsinler, bu ilişkiyi belli şekillerde tanımlamaya çalışsınlar. Siz bütün bunları alt ediyorsunuz, işgalin zamanınızı tanımlama çabalarını boşa çıkarıyorsunuz. Sizi saatlerce kontrol noktalarında bekleterek sizden çaldıkları zamana meydan okuyorsunuz. Bunların hepsine meydan okuyorsunuz, çünkü kendi zamanınızı, kendi mekanınızı, doğa ile olan ilişkinizi siz belirliyorsunuz. İnsanoğlu canının istediği kadar kısıtlama getirebilir, istediği kadar yapı inşa edebilir; fakat günün sonunda, bunların hiçbiri gerçek değil. Yürürken bunu hatırlıyorsunuz. Çünkü asıl gerçek olan şey, sizin doğa ile kurduğunuz ilişki, dayatılan bütün bu yapıların ötesine geçen, kendi tanımladığınız ilişki. Yürümediğinizde, sınırlara hapsedilmiş oluyorsunuz. Ne zaman bir tarafa gitseniz, karşınıza askeri kararnamelerin ya da kısıtlamaların dayattığı “Dur!” çıkıyor.

Saygun Gökariksel: Yürümek hakikaten de dünyanın pek çok yerinde, toplumsal hareketlerin bir parçası olarak karşımıza çıkan bir pratik. 1965'te, ABD'de, Sivil Haklar Hareketi aktivistleri tarafından ırkçılığa karşı düzenlenen, Selma'dan Montgomery'e uzanan meşhur yürüyüşler var, örneğin. Ya da 1930'da Hindistan'ın sömürge bölgelerinde Britanya'nın tuz tekeline karşı gerçekleşen, Mahatma Gandhi önderliğindeki Tuz Yürüyüşleri akla geliyor. Peki siz yürümeye nasıl karar verdiniz? İlhamınız nedir?

Raja Shehadeh: Ben küçükken, boş bir tepenin yakınlarında bir evde yaşırdık, ben de bu tepede yürürdüm. Fakat bu ailecek yaptığımız bir şey değildi, biz yürüyüşlere çıkmazdık. Bazen ailecek pikniğe giderdik, fakat babam pek de doğa aşığı bir adam sayılmazdı. Kendisi politik eylemciydi ve doğa ile fazla ilgilenmezdi. Okulumuz bizi senede bir, belki iki defa bir yerlere geziye götürürdü, ama o kadar. Hukuk eğitimimi tamamlayıp Filistin'e döndükten sonra kendimi mesleğimde, işimde, buradaki yaşamın şartları altında sıkışmış hissetmeye başladım. Bu yüzden yürüyüşlere çıkmaya başladım ve bunun bana iyi geldiğini fark ettim. Sonra birkaç arkadaşımı daha heveslendirdim, sonra başka arkadaşlar da katıldı, böyle böyle daha sık yürümeye başladım. Evimizin kapısı, doğrudan tepeye açılıyordu. Patikaları biliyorduk, çobanların açtığı patikalardı

bunlar ve bütün köyler birbirine bu patikalar ile bağlanırdı. Bu patikalara aşınaysanız, onları takip ederek tepelerde bir saatliğine, iki saatliğine, beş saatliğine, sekiz saatliğine yürüyebilirdiniz ve tehlikelerden uzak olurdunuz. Tepeler boştu, buralarda vahşi hayvan da yoktu. Bu sayede, kısıtlamalar ya da endişeler olmadan dikkatimizi tamamen yürümeye ve keyif almaya verebiliyorduk. Ben bu yürüyüşlere 1978'de başladım ve hiç bırakmadım. Hep bu topraklar hakkında, yürümek hakkında bir şeyler yazmak istiyordum, fakat bu konuya hakkında kitap yazılabilecek kadar bir ilgi duyulacağını hiç düşünmemiştim. 2006'da kendisi de yürüyüşlere katılan yayıncım bana "Neden yürümek hakkında yazmıyorsun?" diye sordu. Harikaydı bu. Yazmaya ve yürümeye olan ilgimi bir araya getirebilecektim. *Filistin Yürüyüşleri*, 25 sene önce gerçekleşen bir yürüyüş ile başlıyor. Arazinin 1979'dan bu yana ne denli değiştiğini ortaya koyuyor. Bir diğer yürüyüş, 1982'de başlıyor ve yakın bir tarihte bitiyor, yani yürüyüşler hem zamanda hem de mekânda yolculuk ediyor. Her birinin farklı bir teması var, fakat hepsi gerçekten çıktığım yürüyüşler. Bu yürüyüşlerin bazılarının rotasını takip etmek artık mümkün değil. Bazılarını takip etmeniz hâlâ mümkün, fakat ötekiler değil. Çünkü arazi ya binalarla ya yerleşim birimleriyle doldu. Toprakların kayıplara karışmakta olduğunu fark ettim. Ben fotoğrafçı değilim. Yapabileceğim tek şey, onu kelimelerle muhafaza etmektir. Böylelikle en azından, gelecekte insanlar yazdıklarımı okuyup, kafalarında canlandırabileceklerdi. Kitap bunu başardı. Pek çok insan, toprakların ne kadar güzel olduğunu hatırladı ve farkında olmadıkları bir şeye gözlerini açtı.

Meltem Ahıska: Peki, bu kalmak ve dayanmak kavramından bahseder misiniz? Bunu özellikle merak ediyorum.

Raja Shehadeh: İlk kitabım *Üçüncü Yol*'da, *sumud* hakkında yazmıştım. *Sumud*, sebat etmek, dayanmak, devam etmek anlamına geliyor. Bu konuda yazmamın sebebi ise, İsrail'in bizleri zorla bölgeden çıkarmaya çalıştığını fark etmem oldu. Fakat öyle hemencecik değil. Hayatı öyle bir zorlaştıracaklardı ki, biz kendi başımıza gitmeye karar verecektik. Bizim buna verdiğimiz cevap, yerimizden ayrılmamaktı, kendimizi buraya çakmaktı. Dayanmaktı. Kitap, çeşitli *sumud* örneklerinden oluşuyordu. *Sumud* hayatın farklı alanlarında, nasıl farklı şekillerde gerçekleşiyor, bunu anlattım. Tabii benim tutumum, o zamanın ana akım görüşlerinin tam karşısında kalıyordu. O zamanlar, ancak şiddet ve güç yoluyla sonuç alabileceğimize inanılıyordu, *sumud* gibi pasif direnişlerle değil. İşgale askeri yollardan karşı koyacaktık, kazanacaktık, Filistin'e dönecektik ve her şey yoluna girecekti. Benim *sumud* kavramım pek de destek görmedi. Şimdilerde daha popüler hale geldiğini düşünüyorum, çünkü insanlar gerçekten *sumud* yoluyla kazanacağımızı anladılar. Hatta, İsrail'in tamamındaki Yahudi ve Arap nüfusu şu an neredeyse eşit gibi. Bu da *sumud* sayesinde, yerlerimizde

kalmamız sayesinde oldu.

Meltem Ahıska: Bu yerli halkın gündelik hayatlarında kullandığı bir kelime mi?

Raja Shehadeh: Evet.

Meltem Ahıska: Peki siyasi anlamda da kullanılıyor mu?

Raja Shehadeh: Siyasi bir kullanımı da vardı, tabii. Mesela, insanların bölgede kalmasına destek vermek için ayrılmış *sumud* fonları vardı, çoğunlukla Ürdün sağlıyordu bu sermayeyi.

Meltem Ahıska: *Sumud* ile ilgili söyleyeceklerinizi merak ediyordum, çünkü son zamanlarda Türkiye'de alevlenen bir tartışmayla da yakından ilgili. Ülkeden gitmeyi mi istiyoruz, kalmak mı istiyoruz... İnsanlar kendilerini siyasi durumdan ötürü, çeşitli sebeplerle baskı altında hissediyorlar. Gitmeli miyiz, yoksa kalmalı mı? Anlattıklarınızın bu konuyla ilgili olduğunu düşünüyorum, elbette farklı şekillerde. Ama dayanmak kelimesinin iki farklı anlamı var. Biz Türkçede *tahammül* kelimesini kullandığımız zaman... Bu kelimenin olumsuz anlamları da var. Güçlülere katlanabilirsiniz mesela, hiç karşı koymadan sineye çekebilirsiniz. Kadınların tahammül etme kabiliyeti yüksektir, ideolojisi var, örneğin. Güçlüler karşısında, şiddet karşısında sessiz kalırlar ya da kalmalıdır, gibi. Yani, dayanmak kelimesinin iki farklı anlamı olabilir. Bu konuda ne söylemek istersiniz?

Raja Shehadeh: Bu oldukça çetrefilli bir konu. Bir insanı öyle bir baskı altına sokarsınız ki, sonunda "Olduğum yerden ayrılmayacağım, dayanacağım, *tahammül* edeceğim." diyebilir. Bu bir meydan okumaya dönüşür. Bunun pek çok örneğinden bahsetmek mümkün, benim hakkında defalarca yazdığım bir örneği de Sabri Garaib. Sabri Garaib, Beit Ijza adında bir köyde yaşardı ve burada kendi işlediği geniş toprakları vardı. Sonra yakınlarına bir Yahudi yerleşim birimi kuruldu ve topraklarını elinden almak istediler. Sabri Garaib, topraklarına sahip çıkabilmek için öldüğü güne kadar mücadele verdi. Efsanevi bir mücadeleydi, efsanevi! Sonunda evini ve çevresindeki toprakların küçük bir kısmını elinde tutmayı başardı. Yerleşim birimi de onun çevresine kuruldu. Evine girebilsin diye kendisine bir koridor verildi, bu koridoru kameralarla, yüksek duvarlarla, dikenli tellerle donattılar. Hayatı ne kadar güçleştirse de o evinden çıkmayı reddetti. Etrafına köpekler koydular, hayatını çok zorlaştırdılar. Fakat o dayanarak, asla pes etmemeyi kafasına koydu. Bu onun yaşama amacına dönüştü. Öyle bir güçlük ki bu, hayatınıza anlam veriyor ve pes etmeyi aklınızdan bile geçirmiyorsunuz.

İnsanların “Hayat kısa, benim de hayatımı yaşamam lazım. Sebat ettiğimde, hayatımı harcamış olacağım. Niye ziyan edeyim ki? Neden başka fırsatların peşinden gitmeyeyim?” dediği durumlar da var, tabii. Gittiler de. 1993'teki Oslo Anlaşması büyük bir fark yarattı. Öncesinde insanlar, *sumudun* bir yere varacağına inanıyorlardı, işgale karşı bir ilerleme kaydedilecekti. Fakat sonrasında Oslo Anlaşması yapıldı. Kötü bir anlaşmaydı, Filistin otoritesi bu anlaşmayla kuruldu. İsrail'in dayattığı koşulları kabul edişlerini haklı göstermeye çalıştılar. Bu koşulları kabul etmelerinin temel sebebi, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün işgal bölgelerine geri dönecekleri bir anlaşmaya varmak için her şeyi yapmaya hazır olmasıydı. Çaresizdiler, çünkü Hamas'ın yükselmekte olduğunu, bölgede daha etkin hale geldiğini görüyorlardı ve korkuyorlardı. Yani, ne pahasına olursa olsun, bölgeye dönmek istiyorlardı. İnsanlar yıllarını feda ettiler, zorluklara katlandılar, kendi iradeleriyle katlandılar hem de. Ama bu anlaşmadan sonra bütün emekleri çöpe gitti, şimdi daha da fazla katlanmaları lazım. Aralarında benim de arkadaşlarımdan olduğu pek çok insan, tahammüllerine bir son verdi ve ülkeden gittiler. Avustralya'ya gittiler, ya da nereye gidebiliyorlarsa işte ve yeni hayatlara başladılar.

Dayanıp dayanmamak, aynı zamanda ne kadar yol alabileceğinize, etrafınızdakilere ne kadar yardım edebileceğinize inandığınızla da alakalı. Tabii eğer umut olduğuna inanıyorsanız. Aynı zamanda biliyorsunuz ki, eğer topluma yardım edebilecek iyi insanlar gitmeyi tercih ederse, sadece davaya değil, aynı zamanda toplumlarına da ihanet etmiş oluyorlar. Çünkü bir fark yaratabilecek, etrafındakilere destek olabilecek, onlar. Çünkü, imkanları el veriyor. Zor bir karar. Bencil davranıp, “Bu durum benim gelişmeme engel oluyor. Kariyerimde ilerleyemiyorum, hayat şartlarım kötü, geçim sıkıntısı çekiyorum. Öyleyse, neden katlanayım ki? Kim uğruna? Ne uğruna?” Bütün mesele bu işte: *Ne uğruna?* Eğer uğruna çabaladığınız şeyin başkalarına destek vermek olduğuna, davanız olduğuna inanmışsanız; direnişiniz, *sumudunuz* hayatınızı besleyen bir şeye dönüşür. Hayatınızın, sizden öte bir anlamı olduğunu hissedersiniz.

Meltem Ahıska: Öyleyse güçlü, politik bir anlamı da var.

Raja Shehadeh: Elbette! Elbette, son derece politik.

Saygun Gökarıksel: Ve kolektif bir anlam. İnsan adeta daha da büyüyor, çoğalıyor...

Raja Shehadeh: Evet. Kendini aşmanın bir yolu, aynı zamanda. Bir bireyden ibaret olduğunuz, yalnız olduğunuz gerçeğinin ötesine geçebilmenin bir yolu. Örneğin, Birinci İntifada sırasında hayat güçlüklerle doluydu, bir sürü kısıtlama vardı. Geceleri dışarı çıkamıyorduk, okula gidemiyorduk, ders veremiyorduk. Bütün okullar kapalıydı.

Hayatın her alanında zorluklar mevcuttu. Fakat, insanlar ne zaman Birinci İntifada'dan

bahsetseler, o dönemin hayatlarının en güzel zamanları olduğunu söylüyorlar. Çünkü bunlar, birlikte çalıştığımız, birlikte direndiğimiz, birlikte yeni bir hayatın hayalini kurduğumuz zamanlardı. Düşman bizi bir araya getirmişti, bu yüzden eşi benzeri bulunmaz bir deneyimdi. Bugün hiçbirimiz, hayatımızın yedi sekiz senesi boyunca keyfimizden, kariyerlerimizden feragat ettik diye pişmanlık duymuyoruz. Kime sorarsanız sorun.

Meltem Ahıska: Siz böyle söyleyince, diasporanın *sumudundan* söz etmek mümkün mü, diye düşündüm. Diyelim ki ülkeden gittiniz, sürgündesiniz, fakat dava için mücadele etmeye devam ediyorsunuz ve bir açıdan, yerinizi terk etmemiş oluyorsunuz.

Raja Shehadeh: Tabii, diaspora elbette önemli. Çok da önemli işler yaptılar. Fakat, çoğu zaman için, içeride yapılan işin daha önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü *sumud*, pasif biçimde uyguladığınız bir şey değil. *Sumud*, kurumlar inşa ederek, başka insanların düşüncelerini etkileyerek, onları sorgulamaya sevk ederek, direnmenin başka yollarını arayarak olabilir ancak. Bu da dışarıdan yapabileceğiniz bir şey değil. Bu yüzden içeride yapılan işin daha önemli olduğunu düşünüyorum. Elbette ki dışarıda da hayat hiç kolay değil. Fakat, herkesin gitmek gibi bir imkânı da yok. En büyük etki, gitme şansları olan insanlar kalmayı tercih ettiklerinde elde ediliyor. Bu, kalmaktan ziyade gitmemeyi tercih etmek anlamına geliyor.

Saygun Gökarıksel: Konuşmanızda, İsrail devletinin uluslararası hukuku ihlal ettiği pek çok örneği detaylı biçimde anlattınız. Açıkça sorayım: İsrail devleti, nasıl oluyor da bütün bu ihlallere rağmen paçayı kurtarabiliyor?

Raja Shehadeh: Çok basit. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri, tabii dünyanın geri kalanı da, pek çok şekilde, mesela ekonomik yaptırımlar aracılığı ile İsrail'i sıkıştırabilecekken, bunu yapmamayı seçiyor. Çünkü İsrail'i diplomatik anlamda, ekonomik anlamda, siyasi anlamda destekliyorlar. İsrail, güçlü bir ülke. Mesela, *B'TSelem*'in başkanı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'ne giderek İsrail aleyhinde ifade vermişti, yapılanların uluslararası hukuka aykırı olduğunu göstermişti ve İsrail aleyhinde karar alınması talebinde bulunmuştu. Elbette İsrail çok öfkelenmişti bu duruma. "Yaptığınız, ihanettir." dediler. Güvenlik Konseyi'nin İsrail aleyhinde aldığı birkaç karar var geçmişte. Birleşmiş Milletler yerleşim birimlerinin aleyhinde karar aldığı zaman Obama, Amerika Birleşik Devletleri adına bu kararı veto etmekten kaçınmıştı; en sonucusu bu. Bu, Güvenlik Konseyi kararları arasında, yerleşim birimlerine karşı bir kararın da bulunduğu anlamına geliyor. Fakat uygulanmıyor, çünkü İsrail hâlâ politik ve diplomatik olarak

çok güçlü. Ve Türkiye dahil olmak üzere birçok ülke İsrail'i destekliyor. Her ne kadar sembolik birtakım hareketlerle, açıklamalarla İsrail'in yaptıklarına karşı çıkıyorlarsa da; mesele iş ilişkilerine gelince, en büyük işleri İsrail ile yapıyorlar. Durum böyle devam ettiği sürece, İsrail'in değişme ihtimali yok.

Meltem Ahıska: Filistin'deki siyasi hareketin güncel durumu nedir?

Raja Shehadeh: Berbat! Berbat, çok kötü. Filistinlilerin elinde hiçbir güç kalmadı. Kaybetti, tamamen kaybetti. Fakat *sumud* hâlâ devam ediyor, çünkü insanlar hâlâ yerlerini terk etmediler. İsrail hepsini yerlerinden etmek istiyor, fakat yapamıyorlar, çünkü koşulları elvermiyor. Bu insanları yerleştirebilecek yerleri yok. Mantıklı olan seçenek Ürdün olurdu, fakat bu durum Ürdün'ün dengelerini bozar ve Birleşik Krallık da Amerika Birleşik Devletleri de böyle bir şeye destek vermez.

Saygun Gökarıksel: İsrail devletinin eylemlerine karşı çıkma yolları neler olabilir? Konuşmanızda, hak mücadelelerinin bölünemez ve birbirine bağımlı olduğuna dair sunduğunuz gözlemleri çok önemli buluyorum. Bir hakkın ihlali, aslında öteki hakları da tehlike altına sokuyor. Her ne kadar, özellikle de günümüzde, pek bu şekilde ifade edilmiyor da olsa, dünyanın dört bir yanındaki hak mücadelelerinin sınırların ötesinde birbirlerine bağlı olması gibi tıpkı.

Raja Shehadeh: Dünyanın dört bir yanında, Filistinlileri ve davamızı destekleyen dayanışma grupları var. Bu çok önemli bir şey, çünkü insanlara son tahlilde yalnız olmadıklarını hatırlatıyor. Olup biteni takip eden, önemseyen; ellerinden geleni yapan insanlar var. Kimi zaman üniversitedeki işlerini kaybetmek pahasına yapıyorlar bunu. Angela Davis'in ödülünü geri çektikleri örnekte olduğu gibi.⁵ Dayanışma, moralleri ayakta tutmanın ve dünyayı değiştirmenin en önemli araçlarından biri.

Meltem Ahıska: Aynı zamanda anılar da dayanışma için önemli. Söylediklerinizden anlıyorum ki, siz zafer ve yenilgi gibi ikiliklerin ötesinde bir şeyden bahsediyorsunuz. Asıl mesele dayanmak, mücadele etmek.

⁵ 2015'te Boğaziçi Üniversitesi Hrant Dink'i Anma Konuşmaları dizisine konuşmacı olarak katılan aktivist, akademisyen ve yazar Angela Davis, 2019'da Fred L. Shuttlesworth İnsan Hakları Ödülü'nü almak üzere, Birmingham İnsan Hakları Enstitüsü tarafından memleketi Alabama'ya davet edildi. Fakat ödülü, son saniyede iptal edildi. Davis daha sonra öğrendi ki, bunun sebebi, uzun zamandır Filistin'e destek veriyor olmasıydı. Angela Davis'in cevabı şu oldu: "Ben aktivizmimi uluslararası dayanışmaya, özellikle de dünyanın başka yerlerindeki mücadeleleri, Amerika'da polis şiddetine, hapisane-endüstriyel kompleksine ve ırkçılığa başkaldıran halk hareketleriyle ilişkilendirmeye adanmıştım." <https://www.nytimes.com/2019/01/08/us/angela-davis-israel-civil-rights-institute.html>

Raja Shehadeh: Evet. Eğer insanlar meseleye sadece siyah ve beyaz olarak baksalardı, eminim inançlarını çabucak kaybederlerdi. Çünkü böyle yaptığınızda, bütün umutlarınızı zafere, hem de çok yakında elde edilecek bir zafere bağlamış oluyorsunuz. Yarına, yarından hemen sonraya... Böyle bir şey gerçekleşmeyecek. O yüzden uzun vadeli bakmak lazım. Asıl mesele, insanlığınızı, haysiyetinizi muhafaza edebilmek. Bunu da dayanarak ve uzun vadeli bir bakış açısı edinerek yapabilirsiniz ancak. Yapmaya çalıştıkları şey sizi ve insanlığınızı zedelemek. Bunu reddederek, kazanıyorsunuz. Yani, kazanmanın ne olduğunu yeniden tanımlamış oluyorsunuz. Bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum.

İngilizce'den çeviren: Nihan Özcan